

Hoppál Bulcsú – Szilágyi Zsolt (szerk.):

Születés a halálban: Vallás és megújulás

(BUDAPEST, MAGYAR VALLÁSTUDOMÁNYI TÁRSASÁG – L'HARMATTAN,
2021, VALLÁSTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR XIX.)

A Magyar Vallástudományi Társaság 2019-ben megtartott *Születés a halálban: vallás és megújulás* című konferenciájának előadásaiból született kötet tanulmányai-ban a szerzők bemutatják a kortárs vallástudomány eredményeit, többféle irányból megközelítve a vallási megújulás kérdéseit. A kötet magas színvonalú áttekintését adja az elmúlt évek kutatási eredményeinek, hasznos ismereteket találhat benne akár a görög–római vallástudomány iránt érdeklődő, akár az az olvasó, aki a precolumbián kultúrák vallási képzetei és rítusai témájában szeretne tájékozódni.

A kötet Gonda Géza a vallástudomány fogalmi kereteit vizsgáló bevezető tanulmányával kezdődik (*Vallástudomány célkeresztben – a posztmodern kihívás*). Felrajzol egy képet számunkra a kortárs vallástudományról, górcső alá véve a tárgy klasszikus, posztmodern és naturalista megközelítési módjait. Áttekinti az elmúlt több mint ötven év angol nyelvű vallástörténeti diskurzusát. A klasszikus vallástudomány meghatározásához az 1960-as marburgi vallástörténeti kongresszuson megállapított definíciókból indul ki, elkülönítve a vallástudományt a vallásfenomenológiától. Az 1980-as évek kritikai attitűdje után az 1990-es évektől újabb változások következtek be a vallási jelenségek értelmezésében: a naturalista vallástudomány az élettudományok irányából tekintett a vizsgált vallási jelenségekre, és így próbálta értelmezni őket, kevésbé fontosnak tartva azok kulturális és társadalmi kontextusát. Gonda tételesen összegyűjti a posztmodern, dekonstrukcionista narratíva főbb elemeit, majd a 2010-es évektől jelen lévő diszkurzív vallástudomány irányzatának bemutatására és a posztmodern vallástudomány bírálatára tér át. A vallást és fogalmát dekonstruáló, elimináló narratívával szemben azt emeli ki, hogy fogalmaink valóságvonatkozása független konstruált természetüktől, a vallás és a kultúra elválaszthatatlansága pedig nem jelenti azt, hogy e kettőt ne lehetne egymástól megkülönböztetni. Végkövetkeztetése, hogy a vallási aspektusok egyes történeti korszakokban nem értelmezhetőek a XX. századi, a vallást és szekulárist elkülönítő kategóriák mentén.

Mezei Balázs az ún. halálközeli tapasztalatokra fókuszál (*Másvilág: a halálközeli tapasztalatok vallástudományi jelentősége*). Ezt a területet a thanatológusok, emlékezteléktannal foglalkozó pszichológusok és a neurológusok is kutatják, és minden történelmi korszakból bőséges forrásanyag áll hozzá rendelkezésre. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy a világirodalomban és a vallási iratokban is milyen gyakran felbukkan ez a téma. Platón *Államában* a pamphüliai Ér látomásában, a cicerói *Állam* utolsó részében, amelyet *Scipió álma*ként emlegetünk, vagy Dante *Divina Commediájában* az egész mű kontextusát, lényegét, értelmét kívánja meghatározni. A vallási iratok köréből pedig elegendő példaként felhozni az *Újszövetségből János jelenéseinek* könyvét vagy a vértanúk aktáinak leírásait. Hogyan közelít a vallástudomány ezekhez a beszámolókhöz és a modern korból összegyűjtött számtalan hasonló, tipikus és csoportokba sorolt élményleíráshoz? Nem azt kutatja, miképpen valóságosak ezek a halálközeli élmények, hanem azt, hogy miben áll ezek vallási jelentősége. Ezek a szavakba nehezen foglalható élmények tipikus közös vonásokkal, elemekkel rendelkeznek, és személyiségformáló, mentalitásátalakító szerepük van, valamint vallási megújulást eredményezhetnek az adott személyek életében.

Rosta Kosztasz tanulmánya (*Dionüszosz mint örök, szétrombolhatatlan élet*) Friedrich Nietzsche és Kerényi Károly szellemi kapcsolatát mutatja be a Dionüszosz-mítosz vonatkozásában. Nyomon követi Kerényi életművében a Nietzschével való párbeszédet, érintkezési pontokat. Arra keresi a választ, hogy mi lehetett az az öslényeg, amely a Dionüszoszhoz kapcsolódó mítoszokban kifejezésre jutott, hogyan vált ez az isten az elpusztíthatatlan élet ősképvé. Kerényi az isten és a növényi természet szubsztantív kapcsolatától jutott el addig az álláspontig, mely szerint a repkény és a szőlő szimbólumában az életteljesség, erőteltség túlradása fejeződik ki. Kerényi saját Dionüszosz-interpretációját abba az irányba fejlesztette tovább, hogy a mítosz olyan vallásos alaptapasztalatot jeleníthet meg, amelyben az élet örökkévalósága és szétrombolhatatlansága felülkerekedik a halálon. Kerényi felhasználta elméletéhez a humboldti nyelvfilozófiát, rámutatva a *biosz* és *zóé* fogalmának különbségére. Dionüszosz mítoszában a görögök a *zóé* körforgását ünnepelték: azt hogy a jelenségek forgata mögött az örök élet szétrombolhatatlanul folytatódik, a széttépett, darabjaira szaggatott isten csak egy időre tűnik el, hogy aztán megünnepelhessék a halálból való visszatérését.

Szóke Zsófia Johanna esszéje (*Ontológiai fordulat az amerikai kulturális antropológiában. Metafizikai rendszerek módszertani kívánalma*) amellel érvel, hogy új alapokra kell helyezni az antropológiai ontológia fogalmát, felül kell vizsgálni saját metafizikai fogalmainkat. A természet és a kultúra, a test és a szellem bináris szembeállításán alapuló filozófiai hagyomány bizonyos amazóniai indián csoportok leírásánál nem használható vagy inverz formákat mutat. A kutatónak szerinte szakítani kell a kulturális relativizmus ideológiájával, és ismeretelméleti kérdések helyett lételméleti kérdéseket kell feltennie.

Stamler Ábel Rudolf Otto életművét vizsgálta (*Rudolf Otto munkássága az apologetika, az irracionális és a naturalizmus metszéspontjában*), elhelyezve más vallástudományi művek és szerzők kontextusában. Nemcsak *A szent* című, 1917-ben megjelent nagy hatású könyvre koncentrálna, hanem más Otto-műveket is bevon az elemzésébe. Otto művében kiemeli a vallásos világnézet apológiáját, annak kifejtését, hogy a *numinosus* tapasztalata minőségileg különbözik minden más emberi tapasztalattól, azt egy titokzatos szféra veszi körül, ami irracionális, nem megragadható, nem leírható. A tanulmány szerzője emellett érvel, hogy Otto saját rendszerében koherens meghatározását adta a misztikus vallási tapasztalatnak, ami a vallásban lévő irracionálisnak a legmagasabb foka, és a személyesnek tekintett vallásosságtól elkülönítve a személyfelettire irányul.

Fodor Krisztina Dóra a szerzetesi életmód megújító erejével kapcsolatban Syneros pannóniai mártír passióit hasonlítja össze (*A szerzetesi életmód megújító ereje a Kr. u. IV. századi társadalomban, különös tekintettel Syneros mártír életére*). A Sirmiumban valószínűleg 305 és 307 között mártírhalált halt *vir sanctus* a diocletianusi keresztényüldözéseknek lehetett az áldozata. Két fennmaradt szenvedéstörténete közül az egyik *monachus*-nak nevezi a mártírt, akiről azt is megtudjuk, hogy a birodalom keleti területéről költözött Pannóniába. Fodor a *monachos*, aszkéta és *apotaktikos* fogalmak IV. századi előfordulásait és használatát tekinti át, és arra a következtetésre jut, hogy nincs elegendő bizonyíték ahhoz, hogy szerzetesnek tekinthessük a mártírt. A *monachos* szó előfordulását a passió szövegében azzal magyarázza, hogy a szöveg olyan korszakban keletkezhetett, amikor a szerzetesség „divattá” vált a nyugati provinciákban. A keresztényüldözések megszűnése után a társadalomban a vértelen vértanúság eszménye a tökéletes szerzetes alakjában öltött testet.

Frazer-Imregh Monika tanulmányában Marsilio Ficino *De vita coelitus comparanda* című művével foglalkozott (*Új eszmék beáramlása a nyugati keresztény hitvilágba a 15. században – Asztrológia, mágia és a világszellem fogalma Marsilio Ficino De vita coelitus comparanda-jában*). A Platón és Plótinosz művek latinra fordítójaként ismert firenzei humanista munkásságával új eszmék és gondolatok kerültek be az európai szellemi vérkeringésbe. A tanulmány részletesen bemutatja a korabeli humanizmus orvosi és asztrológiai szerzőit, műveit, kiemelve, hogy ebben az időszakban az asztrológiát igen hasznos tudománynak tartották. Könyveket írtak az égitestek emberi testre és betegségekre gyakorolt hatásáról vagy az asztrológiai ismeretek mezőgazdasági hasznosításáról. A Ficinót támogató Mediciek környezetében is voltak asztrológiával foglalkozók, amint ezt irodalmi és képzőművészeti példák is bizonyítják. Ficino mágikus megközelítésének forrásaként a tanulmány szerzője a hermetikus és neoplatonikus források mellett az arab bölcselők műveit és a kaldeus orákulumokat is megnevezi.

Schiller Vera a görög mitológia alvilágba leszálló és onnan visszatérő hősei közül Iaszón és Théseus történetét hasonlítja össze a halálból való visszatérés gondolatkörét körbejárva (*Alvilágba leszállás, Alvilágból felemelkedés*). Mindkettőjük alászállásában megtalálható egy-egy isteni eredetű női segítő, aki Iaszón esetében Medeia, Théseusnál pedig a krétai királylány, Ariadné. Medeia varázsereje a mítosz szerint abban rejlik, hogy képes öregeket megfiatalítani, és szétdarabolt halottakat újra élővé tenni. Az a Medeia-kép, amelyet Euripidész drámáiból ismerünk, a bosszúszomjas, gyermekeit elpusztító feleségről, későbbi mítoszvariáns. A Thészeusz-mítoszban szereplő labürinthosz is a halál sötétségét szimbolizálja, az onnan való sikeres visszatérés pedig az Alvilág erői felett aratott győzelmet jelentik. Zárásul a szerző a misztériumvallásokból és a keleti kultuszok alvilág-elképzeléseiből gyűjtött össze példákat a halál utáni újjászületésre és visszatérésre.

Tóth Anna Judit olyan eredetmondákat választott vizsgálatá tárgyául, amelyek a IV–VI. században kialakuló intézmények és szokások eredetét próbálják meg visszavezetni a római királyság vagy a korai köztársaság korára (*Mítosz-recycling a késő ókorban*). Írásában rámutat arra, hogy ezek a megújult narratívák egy új történelmi korszak igényei szerint formálódnak, és nem arról van szó, hogy megalkotóik, leíróik ne lettek volna tisztában a római történelem hagyományaival. A mítoszok ilyenforma újjáalakítása hozzájárult ahhoz, hogy az akkori jelen szokásait, ünnepeit a közösség legitimnek tekinthesse. Tóth Anna Judit határozottan elkülöníti a görög típusú és a római típusú mítoszfejlődést. A rómaiak számára a közösségi identitásukat megalapozó történetek történelmi jellegű leírásokban maradtak fent, amelyek arra szolgálnak *exemplum*okat, hogyan kell egy ideális római polgárnak viselkednie, és miképpen kell a vallás rítusait gyakorolnia.

Újvári Edit a halálhoz és a pusztulás utáni újjászületéshez kapcsolódó rítusokat és szimbólumokat hasonlította össze az ókori egyiptomiak, görögök, valamint a szíu indiánok vallásosságában (*Újjászületési szimbólumok a csoport fennmaradásának, valamint az egyén halhatatlanságának vallási reprezentációi*). A szíu törzsek naptánc-rítusában, amelyet a nyári bölényvadászlat előtt szoktak rendezni, az áldozatvállaló a közösség túléléseért, fennmaradásáért vállalja a fizikai tortúrát. Az egyiptomi vallásban a földbe került gabona kicsírázása és a tavaszi újjáéledés az egyén halálon túli életének is a párhuzamául szolgál. A meghaló és feltámadó Osirist a növényzetre utaló zöld színű testtel, fákkal, szőlőindával vagy gabonával körülvéve ábrázolták. A görög vallásban a vegetáció ciklikus újjászületéséhez kapcsolódó termékenység rítusok a Démétér és Persephoné tiszteletéhez kapcsolódó eleusziszi misztériumokban maradtak fenn. A termékenység biztosítása összekapcsolódott a halál utáni lét eszméjével, a beavatottak számára életet ígért a halálban, ahogyan a földbe kerülő, eltemetett gabona is kicsírázik.

Zsizsmann Endre azt a kérdést vetette fel, hogy milyen összefüggés áll fenn a nagy engesztelés napi böjt és a megújulás között (*A nagy engesztelés-napi böjt*

és a megújulás kapcsolata). Izraelnek ezen az ünnepén tilos mindenféle munka és mindenféle élvezet. A böjtölés célja a gonosz életformától való elfordulás, a megtérés. A szerző áttekinti az Ószövetség megtérésre vonatkozó terminusait, aminek alapján arra a következtetésre jut, hogy a megtérés irányváltása a Jahvéhoz való visszatérést jelenti. Ennek azonban fontos feltétele a kiengesztelődés, az embernek meg kell békülnie felebarátjával, rendeznie kell a konfliktusait, hogy az ünnepi áldozatbemutatás sikeres lehessen.

Óbis Hajnalka